

Landbrug som et sted for terapeutisk virksomhed – et bevidsthedsspørgsmål

Hvordan skal man i dag forstå begreber som 'Landbrug som organisme' eller 'Landbrug som en slags individualitet'? Og desuden, hvordan skal den terapeutiske virkning af en sådan sammenhæng på mennesker med omsorgsbehov forstås?

**THOMAS
VAN ELSSEN,
HARTWIG
EHLERS**

Landbrug som organisme, landbrug som individualitet

Et grundlag for biodynamisk brug er opfattelsen af landbrugsdriften som organisme hhv. individualitet. Indførelsen af individualitetsbegrebet som overordnet udviklingsprincip i Rudolf Steiners andet foredrag i landbrugskurset kan ses som en moderne karakterisering af den økologiske kredsløbsstanke: »Et landbrug opfylder egentlig sit væsen i ordets bedste mening, når det kan opfattes som en slags individualitet i sig selv, en virkelig i sig selv afsluttet individualitet. Og ethvert landbrug måtte egentlig nærme sig – helt kan dette ikke opnås, men det måtte nærme sig – denne tilstand, at være en i sig selv afsluttet individualitet. Dvs. der burde tilvejebringes den mulighed at have alt det, som man behøver til fremstillingen, inden for landbruget selv, hvorved den relevante kvægbestand selvfølgelig må medregnes til landbruget. I grunden måtte det, der bringes ind i landbruget udefra af gødningsstoffer og lignende, det måtte egentlig i et ideelt udviklet landbrug anses som et lægemiddel til et sygt landbrug«. (Steiner 1924, s. 42)

I kursets ottende foredrag beskriver Steiner vekselvirkninger mellem forskellige virksomme planer eller lag: livs-, sjæle- (astral-

og bevidstheds- (jeg-)planer, og knytter med disse begreber an til den antroposofiske beskrivelse af virksomme væsensled, som peger ud over de i naturvidenskaben betragtede fysiske planer: »Sådan et landbrug er virkelig en organisme. Det udvikler da sit astrale foroven, og tilstedeværelsen af frugt og skov udvikler det astrale. Når dyrene så rigtig æder af det, der da er over jorden, da udvikler de i det, der kommer fra dem som gødning, de rigtige jeg-kræfter, der så igen lader planterne vokse ud fra rødderne på den rigtige måde i tyngdekraftens retning. Det er en forunderlig vekselvirkning. Men denne vekselvirkning må man fortløbende forstå. (...) Fordi det er således, er et landbrug en slags individualitet.« (Steiner 1924, s. 202). En særlig betydning ved denne individualiseringsproces tilkommer fordøjelsen af plantesubstansen gennem drøvtygningen, særlig ved kreaturerne, såvel som gødskningen med deres møg. Også de biodynamiske præparater tjener til understøttelse af denne proces.

I tilknytning til gården opstår den stoflige sammenhæng ikke kun gennem gødskningen: Landmanden danner yderligere sammenhænge gennem sædskifte, udvælgelsen og besætningen af dyr og dyretyper, behandlingen og pasningen af arealerne og den anvendte udsæd. Gennem Kooperationer af gårde og gårdfællesskaber bliver således også ikke-samhørende arealer bragt i en sammenhæng. Tænker man dette videre, så finder man forbindelsen gennem produkterne med de mange kunder – det være sig nærmest anonymt via markedet eller med større forpligtelse i et 'Community Supported Agricul-

Gennem Kooperationer af gårde og gårdfællesskaber bliver således også ikke-samhørende arealer bragt i en sammenhæng.

Menneske og natur i terapeutisk dialog.

ture' (fællesskabs-støttet landbrug) – her findes der mangfoldige variationer. I en endnu videre tænkt ramme står et landbrug nødvendigvis i en tidssammenhæng, midt imellem landbrugspolitikens første og anden søjle, mellem støtteprogrammer og retningslinier, 'Cross Compliance' og meget andet.

Inden for gården og i forbindelsen udadtil er det de konkrete menneskelige relationer, der former og afstedkommer sammenhænge. *»En enkelt hjælper overbovedet ikke her«* – i tråd med Goethes eventyr må det 'ind-imellem' stemme, der må fortløbende arbejdes på dets udformning. I en tid, hvor traditioner og familiesammenhænge stadig mere mister betydning, betyder dette en vedvarende udfordring for udviklingen af bevidst etablerede 'valg-slægtskaber'. Dette kræver tillige en udvikling af den menneskelige bevidsthed på forskellige planer. Med henblik på de inden for rammerne af gårdfællesskaber understøttede mennesker kan man opleve, at den sæt og vis, hvorpå de bevæger sig ind i den komplekse sammenhæng, åbenbarer særlige kvaliteter. Disse kvaliteter bliver tit ikke forstået, men via dem kan vi dog også lære at forstå mennesker med plejebenhov på en ny måde.

Inklusionsbegrebet som udfordring – inklusion som befrielse fra deficit-tænkning

På gårde, der inden for rammerne af hel-sepædagogik og socialterapi inddrager mennesker med støttebehov, kommer der en yderligere dimension til, nemlig den terapeutiske virksomhed. Her skal der ikke gås nærmere ind på det åbenbare

virke af menneskers liv og arbejde i og med naturen, med dags- og årsrytmerne, med dyr, planter og med jorden, men derimod betragtes de støttede menneskers virke på gårdsammenhængen og de derigennem opståede muligheder og perspektiver. En hjælp ved en sådan betragtning udgør begrebet inklusion, som udgør en af de centrale tanker i FN's konvention vedr. rettighederne for mennesker med handicap.

FN-Handikapkonventionen konkretiserer som folkeretlig kontrakt de allerede eksisterende menneskerettigheder for handikappede menneskers livssituation. Den blev vedtaget i december 2006 og trådte i kraft i Tyskland i marts 2009 (i Danmark trådte den i kraft i august 2009 – o.a.). De undertegnende stater forpligter sig til at *»træffe passende foranstaltninger til at sikre mennesker med handicap en rimelig levestandard og social beskyttelse«*. Stærkere end hidtil skal der sættes en stopper for *»ufriwillige udelukkelse af fællesskaber eller samfundet«*.

»Medens der i Tyskland stadigvæk tales om integration, går FN-konventionen et skridt videre og kræver den sociale inklusion. Det vil sige at have del i samfundet i fuldt omfang og derved bevare autonomi og uafhængighed.« I de almene grundsætninger (Artikel 3) hedder det: *»Fuld og effektiv deltagelse og inklusion i samfundslivet (...) Respekt for forskellighed og accept af personer med handicap som en del af den menneskelige mangfoldighed og af menneskeligheden (...) Idet konventionen vil frigøre mennesker med handicap fra at måtte se sig selv som 'underskudspersoner', tilstgter den tillige at frigøre samfundet fra en fejlagtigt forstået sundhedsfiksering, hvorved alle de, der ikke opfylder kravene til fitness, ungdommelighed og permanent ydeevne, bliver marginaliseret.«* Der stilles dermed ikke mindst spørgsmålstegn ved, hvad 'normalitet' egentlig betyder: *»Konventionen har som grundlag en handicapforståelse, som udtrykkeligt bekræfter enhver form for fysisk, sjælelig, åndelig eller sanseindskrænkning som normal bestanddel af menneskeligt liv og menneskeligt samfund, og derudover værdsætter det som kilde til en potentiel kulturel berigelse ('diversitets-anlæg'). Mennesker med et handicap skal selvfølgelig leve sammen med alle andre og kunne føle, at de hører til.«* (Wikipedia 2010a).

Dr. Thomas van Elsen, PETRARCA – Europäische Akademie für Landschaftskultur e.V., c/o Universität Kassel, FÖL, Nordbahnhofstr. 1a, D-37213 Witzenhausen, Thomas.vanElsen@petrarca.info, www.soziale-landwirtschaft.de/

Hartwig Ehlers, Hofgemeinschaft Weide-Hardebek, Siedlung Hardebek, Hauptstrasse 32-34, D-24616 Hardebek, ehlers@weidehardebek.de, www.weidehardebek.de/

Forbløffende nok begrænser mange forsøg i Tyskland på at virkeliggøre 'inklusion' sig til at kvalificere mennesker med et handicap til det første arbejdsmarked og frigøre dem fra 'beskyttede' sammenhænge. Men går intentionen i FN-handikapkonventionen ikke langt videre – og i sidste ende i en anden retning? »*Kravet om social inklusion er opfyldt, når ethvert menneske i sin individualitet accepteres af samfundet og har muligheden for at få del i det i fuldt omfang. Forskelle og afvigelser bliver inden for rammerne af den sociale inklusion bevidst bemærket, men i deres betydning begrænset eller helt ophævet. Deres tilstedeværelse bliver der af samfundet hverken sat spørgsmålstegn ved eller anset som noget særligt. Retten til delagtighed begrundes social-etisk og påberåbes inden for samtlige livsområder, hvori alle skal kunne bevæge sig uden barrierer. Inklusion beskriver derved et individs ligeværdighed, uden at der dermed forudsættes normalitet. Tværtimod er mangfoldigheden, tilstedeværelsen af forskelle, normal. Den enkelte person er ikke mere tvunget til at opfylde uopnåelige normer, tværtimod er det samfundet, som skaber strukturer, hvori personer med særegenheder kan indgå og bidrage med værdifulde præstationer ud fra deres eget særpræg. Et eksempel på barrierefrihed er at indrette enhver bygning tilgængelig for kørestole. Men der kan også nedbrydes barrierer i overført betydning, f.eks. idet et synsbandikappet menneske arbejder som telefonist eller som sanger.*« (Wikipedia 2010b).

Fra at have del i til at bidrage

Hvilke konsekvenser følger deraf for gårdsammenhænge? Den tiltagende anvendelse af begrebet 'inklusion' bør ikke afskrække eller give bange anelser om, at her melder der sig endnu engang et indgreb fra det offentlige, som vil virke hæmmende på det sociale arbejde. Tværtimod kan anstrengelsen for inklusion også være en anledning til at reflektere over virkningen af beskyttede personers delagtighed på gårdens helhed hhv. fællesskab. Ovenfor var der tale om »at bidrage med

værdifulde præstationer«. Hvis vi i gårdsammenhængen plejer en holdning, der forstår at erkende og værdsætte beskyttede personers bidrag, så bliver vi, som også i landbruget, 'formidlere' af livskræfter og af virkninger på alle yderligere planer. Disse virkninger, der rækker helt ind i strukturen og relationerne, er gensidige, og de er særligt tydelige i landbruget. Der sker en 'deltagen' og en 'bidragen'. Det fremtræder så tydeligt i beskyttede personers virke: De bliver, understøttet af vores formidlerrolle, selv til formidlere i naturriggerne. Deres virksomhed skal rigtignok ikke vurderes ud fra kvantitet, men visselig ud fra kvalitet. Handicap betyder just ikke kun indskrænkning, men også intensitet på særlige områder, hvilket måske kan beskrives som en særlig evne til 'tilvænnethed'.

Idéen om socialt landbrug – om tagen og givent

Et udvidet inklusionsbegreb hænger sammen med samfundets tiltagende interesse for socialt land- og havebrug. »*Socialt landbrug er et perspektiv af multifunktionelt forstået landbrug: Hovedprodukter er ved siden af salgsafgrøder også sundhed og beskæftigelse, dannelse eller terapi. Landbruget tilbyder muligheder for at lade mennesker få del i de mangfoldige dags- og årsrytmer i havearbejdet eller i arbejdet med landbrugets nytte dyr. Socialt landbrug omfatter landbrugsmæssige erhverv og gartnerivirksomhed, der integrerer mennesker med fysiske, åndelige eller sjælelige indskrænkninger: gårde, der tilbyder perspektiver for socialt svage mennesker, for krtmtnelle eller indlærings svage unge, stofmisbrugere, langtidsarbejdsløse og aktive seniorer; skole- og børnehavebondegårde og endnu mange flere. Omsorg, inklusion og større livskvalitet er socialt landbrugs aspekter.*« (van Elsen; Kalisch 2008).

Også her ville det være en undervurdering kun at forstå socialt landbrug »bare som en yderligere specialiseringsmulighed for de landbrugsmæssige erhverv«. 'Witzenhäuser Positionspapier zum Mehrwert Sozialer Landwirtschaft' (van Elsen; Ka-

lisch 2008), 'Witzenhäuser principerklæring vedr. socialt landbrugs merværdi' slutter med følgende resumé: »Allerede i dag medfører sociale landbrugsbedrifter på mange planer en merværdi for samfundet i det multifunktionelle landbrugs forstand. De i principerklæringen krævede forholdsregler til understøttelse af socialt landbrug opfordrer politikere, ministerier, forskere, forbrugere og den brede offentlighed til at bemærke, anerkende, købe og fremme disse ydelser. Socialt landbrug drager nytte af landbrugsdriftens sociale, kulturelle, pædagogiske og terapeutiske potentiale. (...) Vi ville gerne forstå (...) socialt landbrug som en mulig byggekloks til en mere social fremtid. Sociale landbrugsbedrifter i overskuelige strukturer frembyder perspektiver for den individuelle udvikling af mennesker med hjælpebehov, en bæredygtig omgang med den forvaltede natur og for genoplivelsen af landlige områder. Idet mange enkelte danner forbindelser og udvikler sociale værdier, opstår der i det små alternativer til den fremadskridende rationalisering, konkurrence og priskrig. Merværdien af socialt landbrug åbner perspektiver for et muligt paradigmeskift.« (van Elsen; Kalisch 2008).

Dette paradigmeskift kunne være vidtrækkende. I det store og hele er forholdet mellem menneske og natur i dag karakteriseret som et nytteforhold – menneskets 'brug', 'forbrug' og helt indtil 'misbrug' af naturen, gennem forbruget af ressourcer. Rudolf Steiners landbrugskursus taler for en grundlæggende ændring af denne betragtningsmåde, idet den enkelte hhv. samfundet griber ind som formidlende element i naturkræfternes virke. Dette kan udøve sin skiftevis virkning både i den aktive formidling og i udfoldelsen af naturens væsentlighed, hvis dette kan ske i den indre struktur, der må skabes, i en 'landbrugsindividualitet'.

Inklusionstanken udvider sig i det sociale landbrug til naturen, bliver til 'økologisk inklusion', når ikke kun nyttedyrenes behov i form af 'artstilpasset' dyrehold eller planternes behov for en vækst uden pesticider og kunstgødning bliver

virkeliggjort, men spørgsmålet om deres pleje og udvikling stilles. Har mennesket i dag bevidsthedshistorisk udviklingsopgaver over for naturen, over for de naturriger, som det skylder sin udviklingsmulighed på jorden (van Elsen 1999)? Det forpligtende – i den 'sociale' omgang med mennesker og med naturen – er den ændrede holdning hos de implicerede og udøvende mennesker, en udvikling fra en 'modtagen' til en 'givenkunen', som Rudolf Steiner (1909, 47 ff.) beskriver som karakteristikum for enhver højere udvikling af væsener. Hvad der derimod »kun stilles i tjeneste for den ydre nytte, den ydre mekaniske indretning, det ligner alt sammen det frøkor, der rådner op« (Steiner 1916, 101 ff.). I denne ånd kan socialt landbrug – i overvindelsen af den blotte nyttetænkning – udvikles som stedet for terapeutisk virksomhed: terapeutisk virkende på menneske og natur.

Litteratur:

Steiner, R. (1909): *Geistige Hierarchien und ihre Widerspiegelung in der physischen Welt* (GA 110), 7. Aufl. 1991. Rudolf Steiner Verlag, Dornach. (Titel på dansk udgave: Åndelige hierarkier og deres genspejling i den fysiske verden).

Steiner, R. (1916): *Das Rätsel des Menschen. Die geistigen Hintergründe der menschlichen Geschichte* (Kosmische und menschliche Geschichte, Band I, GA 170), 1992. Rudolf Steiner Verlag, Dornach. (Titel på dansk udgave: Kosmisk og menneskelig historie. Menneskets gåde. Bind 1).

Steiner, R. (1924): *Geisteswissenschaftliche Grundlagen zum Gedebenen der Landwirtschaft. Landwirtschaftlicher Kursus* (GA 327). 6. Aufl. 1979. Rudolf Steiner Verlag, Dornach. (Titel på dansk udgave: Landbrugskurset).

van Elsen, T. (1999): *Die Natur ernährt den Menschen – ernährt der Mensch auch die Natur?* Zum Ernährungsbegriff und seiner Erweiterung durch das Werk Rudolf Steiners. In: Arncken, T.; Rapp, D.; Zehnter H.-C. (Hrsg.): *Ein Rose für Jochen Bockemühl*. Sondernummer der Elemente der Naturwissenschaft: 102-118, Dürnaun.

van Elsen, T; Kalisch, M. (Red.) (2008): *Witzenhäuser Positionspapier zum Mehrwert Sozialer Landwirtschaft*. Erarbeitet von den Teilnehmerinnen und Teilnehmern der Tagung 'Der Mehrwert Sozialer Landwirtschaft' vom 26. bis 28. Oktober 2007 in Witzenhausen. – In: Friedel, R.; Spindler, E.A. (Hrsg.): *Nachhaltige Entwicklung ländlicher Räume*. VS Verlag: 209-213, Wiesbaden.

Wikipedia (2010a): *UN-Behindertenrechtskonvention*. <http://de.wikipedia.org/wiki/UN-Behindertenrechtskonvention>, Zugriff am 16.8.2010.

Wikipedia (2010b): *Soziale Inklusion*. http://de.wikipedia.org/wiki/Soziale_Inklusion, Zugriff am 16.8.2010.

FNs handicapkonvention er tiltrådt af Danmark med ikrafttræden den 24. august 2009 (o.a.)

NERTHUS

udkommer fire gange om året.

Redaktion og ekspedition
Landsbyvænget 13 st.,
8464 Gårten.
E-mail: nerthus@mail.dk.

I redaktionen

Helle og Søren Hansen
Tlf. 8695 4527
Bodil M. Pedersen
Tlf. 8695 4538
Sibylla M. Hofstetter
Tlf. 8685 4088
Bjarne Toudahl
Tlf. 8657 7445
Marianne Eggers
Tlf.

Korrektur

Jytte Germondsson,
Bodil Møgelgaard og
Jan Sørensen.

Sidste frist for modtagelsen af
stof til bladet

1, påske 20. februar
2, sankt Hans 20. maj
3, sankt Mikael 25. august
4, jul 20. november

Indsendte artikler

er forfatterens eget ansvar og
ikke nødvendigvis udtryk for
redaktionens holdning.
Redaktionen forbeholder sig dog
ret til forkortelser og enkelte
rent sproglige rettelser.
Gengivelse eller mangfoldig-
gørelse kun tilladt efter skriftlig
aftale med redaktionen.

Annoncepriser

1/1 side 800 kr. – i farver 1600 kr.
1/2 side 400 kr. – i farver 1000 kr.
1/4 side 250 kr. – i farver 800 kr.
1/8 side 150 kr. – i farver 600 kr.
Ekskl. moms.
20 % rabat på løbende annoncere-
ring i en årgang.

Layout og tryk

HÅNDTRYK trykkeriværksted
ved Bjarne Toudahl
haandtrykkeri@mail.dk.

Abonnementspris

I Danmark 200 kr. pr. årgang,
enkeltnumre 55 kr.
Uden for Danmark 250 kr. pr.
årgang,
inkl. moms.

Indbetaling

I Danmark til konto 8401-1071432
i Merkur.

I Norge til konto 1254 20 29720 i
Cultura Bank.

I udlandet i øvrigt skal følgende
oplysninger bruges:

Account name: Nerthus.
Account no: IBAN-nr.
DK8084010001071432.
Bank: Merkur, Bispensgade 16,
DK-9100 Aalborg.
SWIFT/BIC: MEKUDK21.
Reference: Indbetalers navn og
eventuelt fakturanummer eller
lignende.

Kære læser

Inklusion er tema i denne udgave af
tidsskriftet. Det er ikke første gang,
vi bringer artikler om emnet, og
det er nok heller ikke sidste gang.
Når det i den grad trænger sig på,
hænger det måske sammen med,
at det udtrykker et evigt aktuelt
dilemma i vort arbejde.

Balancen mellem tvangs-
normalisering og
institutionalisering kan være
hårfin. Ligeledes kan motiverne
være alt fra menneskesyn og
idealisme til besparelser.

De spørgsmål, der opstår i det felt,
vil vi gerne være med til at belyse.

2. del af artiklen 'Hukommelse
og glemsel', som vi bragte første
del af i Nerthus nr. 3, kommer
beklageligvis først med i næste
nummer.

Bemærk i øvrigt, at det nu er
lykkedes at udgive den vigtige bog,
De tolv sanser af Albert Soesman, på
dansk.

Se annoncen på bagsiden.

God fornøjelse med læsningen, god
jul og godt nytår ønsker

redaktionen/bt.

Indhold

Karla Eman

1 Fra 'Hymner til Kristus'.

John Arold Halfjord

2 Den inkluderende eksklusion.

Helle Hansen

7 Helsepædagogisk Sammenslutning.

Lars Svendsen

8 Delegeretkonferencen i Dornach.

Luke Barr

10 »Ét lille skridt for et menneske ...«.

En hyldest til gåtur i naturen.

Helle Hansen

12 Aktuelle presseklip.

Thomas van Elsen og Hartwig Ehlers

16 Landbrug som sted for terapeutisk virksomhed – et bevidsthedsspørgsmål.

Line og Flemming Steen Andersen

20 Enesminde.

Bjarne Toudahl

23 Nordisk Forbund.

Forsidebilledet Det andet Goetheanum, Dornach, 1924–28.

Illustrationerne i denne årgang af Nerthus, både på omslaget og inde i bladet, stammer fra to udstillinger i kunstmuseet i Wolfsburg i Tyskland sidste år.

Se eventuelt Nerthus 1+2, 2011, side 16.

Den ene af disse udstillinger, 'Alchimie des Alltags' (hverdagens alkymi), kan ses på Vitra Design Museum i tiden 15. oktober 2011 til 1. maj 2012.